

COMMENTATORES.

Scripti S. Ambrosii librum *de Salomone* (exstat tomo II Operum ejus), in quo non aliud tractat quam parabolam, vel enigma illud *Proverb. xxx, 18*: «Tria sunt difficilia mihi, et quartum penitus ignoro: viam aquilae in caelo, viam colubri super petram, viam navis in medio mari, et viam viri in adolescentia.» Subdit deinde explicationem totius capituli *xxxii Proverb. de Muliere forti*.

Exstat tomo VIII S. Hieronymi Commentarius in *Proverbia*; sed certum est illum ex officina S. Hieronymi non prodiisse, tum quia stylus plane discrepat ab eo, tum quia in cap. *xxx* citatur nominatim S. Hieronymus, ac in cap. *xxi* et *xxxii* citatur S. Gregorius Papa, qui ducentis pene annis S. Hieronymo fuit posterior, tum quia idem Commentarius plane ad verbum exstat inter Opera Bedae. Bedae ergo est, ejusque stylum redolet, uti Bellarminus et alii notarunt; quare Bedae nomine eum citabo. Scripsit S. Basilus, hom. *42 in Principium Proverbiorum* (unde subjungitur illa homilia *de Ira et Iracundia*), in qua primas sententias primi capituli *Proverb.* explicat. Sed nonnulli viri eruditi, qui acrem habent crisin, dubitant, imo negant hoc opus esse Basilii. S. Augustinus in cap. *xxxii Proverb. de Muliere forti* scripsit serm. *217* et *218 De Temp.* In libros Salomonis scripsit Honorius (excusus est Coloniae anno Domini 1344), Augustodunensis presbyter, qui claruit anno Domini 1320, teste Trithemio. Rursum in cap. *xxxii Proverb. de Muliere forti* ingens volumen scripsit Albertus Magnus, in quo totum illud caput partim physice, partim ethice, partim mystice explicat.

Mystice quoque *Proverbia* et Ecclesiasten, sed breviter et punctim explicat Salonus Episcopus Viennensis (exstat tom. V *Biblioth. sanctorum Patrum*), cui Eucherius Lugdunensis dedicavit et inscripsit suos Commentarios in *Genesis*, et in *lib. Regum*; imo Salonium hunc fuisse filium Eucherii, genitum ab eo ante Episcopatum, docet Baronius, anno Christi 441, qui tam patrem quam filium a doctrina et sanctitate dilandat.

Capitulum *Proverb.* contra Arianos explicat Faustinus presbyter (vulgo Gregorius Baeticus Episcopus Eliberitinus), lib. VI *De Fide contra Arianos*, ad Gallam Placidiam Augustam, tempore Theodosii Imperatoris. Sed liber hic parvæ est auctoritatis, eo quod auctor fuerit schismaticus: fovit enim eum Marcellino presbytero schisma Ursicini con-

tra B. Damasum Papam, tempore S. Hieronymi. Exstat tomo IV *Biblioth. sanctorum Patrum*.

Exstat Romæ in Bibliotheca Sfortiana et aliis, Catena in *Proverbia Græcorum Patrum numero quindecim*, nimirum Apollinaris, Basilii, Chrysostomi, Cyrilli Alexandrini, Didymi, Diodori, Epiphani, Evagrii, Eusebii, Eustachii, Hippolyti, Juliani, Origenis, Olympiodori, Polychronii; quam et Græco in Latinum convertit noster Theodorus Peltanus, editaque est Antuerpiæ anno Domini 1614, quam crebro citabo.

Posteriori ævo scripsit in *Proverbia Robertus Holeot*, sed miscellanea continet ex varia eruditione, quæ concionatores illius ævi ac conciones suas venabantur. Sunt tamen qui putant illud opus non esse Roberti Holeot, sed Thomæ Anglici Galensis, uti in fronte libri prænotatum legitur. Lectiones in *Proverbia* scripsit Guillelmus Parisiensis. Lyranus, Hugo, Dionysius Carthusianus scripsere in *Proverbia*, æque ac cæteros omnes S. Scripturæ libros.

Antonius Giggeius doctor collegii Ambrosiani Mediolani edidit Catenam trium Hebræorum Rabinorum, scilicet Salomonis, qui a patre cognominatur *Isachas*, quia Isachi filius; a patria *Iarchi*, vel potius *Iarcha*, id est Lunensis vel Lunensis, ab oppido Aquitanie quod *Lunel* appellatur; nam a *ירי יארח*, id est *Iana*, dictus videtur *ירי יארח*, id est Lunensis. Hic inter Rabbinos precebris est, eumque sæpe citat et sequitur Lyranus. Hic ergo primus est in Catena; duo reliqui sunt R. Abraham Ben Esra et R. Levi Ben Gersom. Porro Giggeius Catenam ex Hebræo in Latinum convertit, addiditque versionem Chaldaicam et Syriacam, quas crebro citabo. Qui hæcenus in *Proverbia* scripserunt, nec hanc Hebræorum, nec illam Græcorum Catenam, uti nec Syram, nec alios nonnullos jam citatos videntur vidisse. Veritas ubivis Gentium reperitur, colenda est, ac dicendum subinde cum Virgilio Ennius legente: «Gemmas et stercore colligo.»

E recentioribus, et nostro hoc sæculo scripsere Hieronymus Osorius, et e Societate nostra Theodorus Peltanus, quorum uterque *Proverbia* elegantè paraphrasi illustravit; Constantinus Fontius, Petrus Nannius, Sixtus Senecius in *Sophias monitessaro*, Michael Sidonius, Petrus Scarga e Societate nostra, Robertus Baynus, Joannes Arboreus, Thomas de Vin Cardinalis Cajetanus, Cornelius

Jansenius more suo solide et profunde, ac plures alii; sed post omnes et præ omnibus fuse et erudite noster Ferdinandus a Salazar, qui multam non solum sacram, sed et profanam eruditionem continet, atque liberalius ad conceptus elegantes et morales, etiam e Gentilibus petitos, digreditur.

Paulo fusior hic ero, tum quia Salomonem quasi sapientiae fontem hic explico, qui Ethicam tradit per gnomas breves et concisas, quæ singulæ sæpe virtutem integram explicant, quam Aristoteles, S. Augustinus, S. Thomas, cæterique Philosophi et Theologi pluribus fere capitibus et questionibus pertractant; tum quia liber hic totus moralis est: materia autem de moribus ampla est et perutilis tum legentibus, tum docentibus, tum concionantibus, tum cuicunque hominum generi. Quare singulorum Patrum et Interpretum sensus et sententias, easque sæpe verbatim afferro; sed brevitali studio socias, et in pauca contractas, ad rerum copiam, utque lector nihil jure desideret, sed unum nunc Commentarium legens, in eo omnes intueatur et legat magno sui et temporis, et laboris, et expensarum compendio: multis enim non est otium, nec animus et vires ad tot tamque vastos et prolixos Commentarios evolvens. Id ego in eorum gratiam præstiti, qui jam a 37 annis sacram Scripturam publice docendo, omnes omnium sacrorum librorum interpretes evolvi, quin et e Patribus omnibus, Græcis, Syris, Latinis atque Scholasticis, cæterisque classicis auctoribus loca S. Scripturæ sparsim ab his pertractata studiose collegi. Aliorum expositiones et sententias, præsertim probabiles, ingeniosas et symbolicas, licet minus præcæ, non tamen improbo et rejicio, tum ne de viris doctis et eminentibus censoriam virgulam mihi arrogem, tum ut lectorum judicio æque ac usui eos permittam et resignem, uti se fecisse profitebitur S. Hieronymus. Quare varios sensus refero, sed magis genuinum indicio semper et præfero. Ille enim est verus propriusque S. Scripturæ sensus, quem Spiritus Sanctus earum auctor concepit, et hisce gnomis significare intendit. Ea de causa illum velut germanam et venero, nec meo ingenio inæntiosiusque conceptibus indulgeo. Hunc enim genuini sensus a Spiritu Sancto concepti scopum mihi ita prædixi, ut iretoris mentis oculis in eum jugiter intendam, nec vel pilum ab eo me

dimoveri patiar, esto alii magis ingeniosi et plausibiles occurrant. Hi enim sæpe non sunt litterales et germani; unde curiosorum aures titillant, at animum veritatis avidum non satiant, nec explent. Hic enim eventum idem quod videmus in intellectibus hominum: alii enim sunt subdiles, acutoque pollent ingenio, at parvo sunt judicio; alii vicissim sunt prudentes, acriterque pollent judicio, at exiguo sunt ingenio: nimirum id accidit, tum ex Dei dono, qui ita charismata sua partitur, tum ex temperie diversa et contraria. Ingenium enim et invenienti acuta subtilitas in calore, fervore et æstu; judicium vero in frigore et quiete mentis sedata consistit: qua de causa senes ob frigidam sedatam passionem valere consilio et judicio, juvenes vero ob fervorem sanguinis præcellere ingenio et acumine, experimur. Ita pariter in scientiis, ac præsertim in expositione S. Scripturæ, nimis acuta sunt parum genuina; quæ plus habent subtilitatis, minus habent soliditatis; quæ multum habent ingenii, exiguum habent judicii: quia Sanctus Spiritus Scripturam non subtili et acuto, sed simplici, candido planoque stylo, utpote ad omnium, etiam radium, captum accommodato, et ad disciplinam moresque conformandam apposito dictavit; ita tamen ut illi, ne vilescat, sua insit obscuritas et difficultas, quæ lectorum studium æque ac reverentiam exauget, ut cap. I pluribus ostendam. Scitum est illud Philosophi: «Chryssippi acumen in seipso refrangitur.» Nimia enim rerum acumina, dum in nimias earum subtilitates, velut in atomos indivisibiles, ideoque invisibiles dissecantur, sui tenuitate dissolvuntur, ut mentis aciem fugiant et evanescent.

Denique addam sæpius apologos et gnomas aliorum Sapientum Salomonis anastropheas, quæ magnam eis venustatem æque ac lucem afferunt, ac præsertim Cyrilli, quos nemo Interpretum hæcenus vidit, excepto uno Dionysio Carthusiano, qui illos frequenter citat. Titulus libri est: *Apologeti morales S. Cyrilli in quatuor libris distribuiti*. Reperti sunt in celebri illa Budensi Bibliotheca Matthie Corvini regis Hungariæ, manuscripti; edidit eos noster P. Balthasar Corderius Vienna Austriae anno Domini 1630. In hisce Cyrillus multa Salomonis æque ac Ecclesiastici proverbialia luculenter, docte, pie, elegantè et sapientè explicat, uti intenti patebit. Plura de his dixi initio Ecclesiastici.

gationem. Ita Olympiodorus in *Catena Graecorum*: «Scriptores profani, ait, paremiam sermonem popularem et quasi trivialem definiunt; ejusmodi est dici haberique potest, quem iter facientes inter se conferunt. Siquidem *ἄρα*; hominibus Graecis idem sonat, quod Latinis *via*. Apud eos autem qui sacra tractant, paremia vel proverbium est sermo, qui sub modica verborum obscuritate gravem aliquam sententiam complectitur, eaque ratione legentibus vel audientibus usum adfert non vulgarem. Atque illud Christus discrete confirmat: Haec in proverbii locutus sum vobis; venit hora, cum jam non in proverbii loquar vobis, sed palam. Proverbialis itaque sermo non directe et perspicue, quo tendit, aperit, sed oblique et subobscurè, ut cum dicitur: Dulce inexpertis bellum: Auxilium post conflictum: Stilla assiduo lapsu cavat lapidem.» Etymi causam dat Didymus in eadem *Catena*: «Proverbialis sermo alio nomine paremia vocatur, inquit. Nam cum initio *vix* in milliaria (ut Romani appellabant) nudum sensum distinctè, priscae ætatis homines per certa itinerum intervalla signa defigebant, iisdemque aliquod problema, vel apophthegma, vel illustre aliquod dictum adscribi curabant. Faciebant autem duplici de causa: haec una erat, ut viator hinc intelligeret quantum *vix* spatium emensus esset; altera vero, ut ejusmodi sententiam animo versans, ejusdemque interpretationi inter proficiscendum insistens, melior doctorque evaderet, simulque itineris molestiam falleret.» Additque: «Paremia est oratio oculo modo veritatem ostendens.» Ac mox tertiam causam subdit: «Etenim, inquit, cum veritatis rationem non omnes curarent, ad illorum utilitatem vitæque institutionem, qui iter faciebant, gravem aliquam sententiam publicis viarum indicibus veteres sapientes adscribebant, quo vel obiter prætereuntes sensum illorum investigarent, investigandoque et hauriendo eruditiores et sanctiores evaderent; *ἄρα*; namque græce idem significat, quod latine *via*. Sunt qui paremiam hunc in modum definiant: Paremia est dictum triviale, quod ab una aliqua notione ad plura transferri potest.» Sublimiorem causam dat Hippolytus ibidem: «Paremia, inquit, sunt sermones exhortatorii ad omnem vitæ viam recte instituendam commodi; siquidem iis qui mentis affectum recta ad Deum tendunt, iter ostendunt. Habent se enim instar viarum indicium, qui itineris molestia et longitudine defatigatos recreant nonnihil et refocillant.» Verum, ut dixi, paremia extenditur ad significandum quodvis proverbium, et quamvis gravem sententiam. Unde Donatus: «Paremia, inquit, est accommodatum rebus temporibusque proferendum.» Et Diomedes: «Paremia est proverbii vulgaris usurpatio, rebus temporibusque accommodata.»

Tertio, a Latino nostro interprete Græca voces cantur *parabolæ*, id est similitudines, a *παρά-*

βάλλω, id est assimilo, comparo, quasi rerum dissimilium comparatione. Unde Donatus: «Parabola, inquit, est rerum genere dissimilium comparatio.» Inde extenditur parabola ad significandum exemplum, typum, figuram, fabulam, ænigma, omnemque sententiam illustrem, ut ostendi *Hebr.* cap. xi, vers. 19, ad illud: «Unde eum (Isaac) et in parabola accepit.» Ita S. Chrysostomus in *Catena Graecorum*: «Parabola, ait, est omnis sermo sapiens.» Ex *parabola* Itali et Galli per crasin formarunt eum *parola*. Nam Hispani, qui multa incorruptis servarunt, dicunt *palabra* per metathesin, pro *parabola*; ex quo fit *parlare* et *parler*. Quin etiam loquacem Itali vocant *parabolanum*, ait Angelus Caninius in *Heltenismis*, pag. 8.

Ex dictis colligitur varios proverbialium harum genarum esse modos et species. S. Athanasius in Synopsi S. Scripturæ, cap. xiv, in lib. *Prov.* eas ad quatuor redigit species: *Primo* enim inter eas sunt paremia, id est sententiæ faciles et triviales, quæ licet acute, tamen ita plane sunt et clare, ut etiam a plebeis et rudibus intelligantur et usurpentur.

Secundo, sunt strophæ, quæ aliud in cortice litteræ sonant, sed per illud aliud significant, qualia sunt symbola Pythagoræ, flori Apollinis et Ægyptiorum. Exemplum dat S. Athanasius illud, cap. xxii, vers. 1: «Quando sederis ut comedas cum principe, etc., statue cultum in gutture tuo.» Et illud, cap. xxvii, vers. 25: «Aperita sunt prata, et apparetur herba virides, et collecta sunt fœna de montibus. Agni ad vestimentum tuum, et hædi ad agri pretium.» Tale quoque est illud cap. v, vers. 15: «Bibe aquam de cisterna tua, et fluenta putei tui. Deriventur fontes tui foras.» Et cap. i, vers. 17: «Frustra jacitur rete ante oculos pennatorum.» Prisci enim Hebræi sua dogmata involveris quibusdam, ut parabolis, enigmatibus, strophis, involvebant, tum ad eorum dignitatem et venerationem, tum ad acendum discipulorum ad ea perscrutanda studium. *Ab* Hebræis idem mos manavit ad Ægyptios, qui suam sapientiam celabant suis hieroglyphicis; ab Ægyptiis transit ad Græcos. Unde Pythagoras sua dogmata tradidit per symbola. A Græcis denique manavit ad Latinos.

Tertio, sunt parabola, id est sententiæ comparatæ, sive similitudines; et his crebro utitur Salomon more Hebræo. Unde vulgo vocantur et inscribuntur parabola; permulte enim Salomonis gnoma vel expressam vel tacitam continent unius rei *ἐπι* hæc cum alia re *ἐθ*ica vel physica comparationem: qua de causa acumen æque ac elegantiam et difficultatem continent; difficile enim sæpe est pervidere in quo consistat unius rei cum alia comparatio et similitudo. His addi possunt antitheses; sæpe enim una sententia his alteri componitur per antithesin, hoc est ei oppositur: in qua oppositione acumen æque ac lo-

pos insitibus eorum. Exemplum est illud *Hebr.* cap. i, vers. 17: «Sicut frigus nivis in die messis, ita legatus fidelis est qui misit eum: animam ipsius requiescere facit.» Similes sunt eodem capite vers. 14, 16, 18, 19, 20, 23, 25, etc.

Quarto, sunt gryphi et ænigmata. Exemplum dat S. Athanasius illud cap. xxx, vers. 15: «Tria sunt inabarrabilia, et quartum quod nunquam dicit: Sufficit.» Tale est cap. ix, vers. 1: «Sapientia edificavit sibi domum, excidit columnas septem, immolavit victimas, etc.»

Ex hisce et similibus sua symbola et ænigmata deprompsit Pythagoras, quæ veteres adeo celebrarunt, ac imprimis S. Cyrillus, lib. ix *Catena Julianum*, cap. ii: «Pythagoras, ait, ænigmati- cam manifestationem magni facit. Erat autem et aliud genus symbolorum tale: Statram ne trans eas, id est, ne avarus sis. Ne ignem gladio fodiās, id est, impudentem et iratum animum asperis verbis non moveas. Coronam ne velices, hoc est, leges ne offendas; nam civitatum coronam scilicet erant. Ne cor edas, hoc est, ne conficias teipsum curis. Ne super chemicem, vel modium, sed eas, hoc est, ne ignaviter vivas. Non suscipiendas hirundines in domum, hoc est, loquaces et impotentis lingue homines non esse faciendos contubernales. Omnis portantibus imponendum, non autem simul deponendum, hoc est, cooperare alteri ad laborem et virtutem, non ad vitium et ignaviam. Deorum imagines in annulis ne feras, hoc est, sententiam et sermonem de diis ne facile manifestes et divulges.»

Quinto, his addi possunt apotogi, quibus animalia loquentia vel docentia in scenam vel scholam inducuntur, ut ea inducit *Æsopus*. Talis est cap. vi, vers. 6: «Vade ad formicam, o piger, et considera vias ejus, et discere sapientiam; quæ, cum non habeat ducem, nec præceptorem, nec principem, parat in æstate cibum sibi, et congregat in messe quod comedit.» Et cap. xxx, vers. 45: «Sanguisugæ duæ sunt filia, dicentes: Affert, affert.» Et vers. 18: «Tria sunt difficilia mihi, et quartum penitus ignoro: viam aquilæ in caelo, viam colubri super petram, viam navis in medio mari, et *quæ* viri in adolescentia.» Et vers. 24: «Quatuor sunt micina terre, et ipsa sunt sapientia: sapientibus: Fornice, populus infirmus, qui preparat in messe cibum sibi; lepuseculus, piæus invalida, qui collocat in petra cubile suum; regem locusta non habet, et egreditur universa per turmas suas; stello manibus nititur, et moratur in ædibus regis.» Et vers. 29: «Tria sunt quæ bene gradiuntur, et quartum quod incedit felliciter: leo fortissimus bestiarum ad nullius pavebit onerum; gallus succinctus lumbos; et aries; nec est rex qui resistat ei.»

Hæc omnia enim Hebræi vocant *משל* *misle*, est sententiæ predominantis, principes et res, tum quia *משל* sententiæ sunt id, quod rex

inter plebeos: sicut enim rex excellit plebeis, sic hæc præcellunt cæteris; tum quia sicut rex regit subditos itaque dominatur, sic hæc sententiæ dominantur aliis, quæ ex fidelem vel conclusiones et suis principis educuntur: quomodo Aristoteles, *Analyt. poster.* lib. i, cap. ix, principia scientiarum vocat *ἀρχήματα*, id est dignitates, quia reliquis digniora sunt, et in cæteris conclusionibus, velut proles ex se genitas principantur, ac dominatum exercent: simili enim modo hæc gnoma non tantum suis conclusionibus et particularibus gnomis, quæ a vulgo multo ex eis educuntur, sed et moribus viteque hominum quasi leges dominantur et imperant; tum denique quia reges, qualis erat Salomon, tales debeat. Nam, ut ille ait: «Principis verbi oportet esse pauca, digna, sublimia et plane regia.» Eadem de causa illæ ipsæ Græce vocantur *παράβολαι*, quod *παρά* *ὑψίον*, id est præter viam, hoc est morem loquentium commune, vel præter verbum commune offerantur, ac aliquid singulare et eximium continent, ideoque omnium ore, etiam in visis et trivis celebrantur. Quocirca qui juxta eas mores suos dicit, vitæque instituit, is vere sapiens et probus, cæteris mortalibus longe supereminet. Nam, ut ait Plato in *Protogora*: «Probus vir et philosophus magis præter alios homines, quam rex inclutus inter plebeos.»

Eadem de causa vocantur parabola, quia facilem planum et vulgatum loquendi modum superant, ac sæpe aliquid paraboli, id est aliquam similitudinem, comparationem, allusionem, metaphoram, allegoriam, similemve figuram continent. Hinc et vocantur proverbialia, quasi verba procul petita, puta ab antiquitate, vel re æcana, aut et cælo accepta. Quocirca Dion Chrysostomus proverbialia vocat *cæna verba*. Sicut enim senectus homini, sic et proverbii affert suam auctoritatem et pondus. Aut planius vocantur *proverbialia*, quasi communia omnium verba, quæ præ foribus et in ore omnium versantur. Tantam enim fidem et auctoritatem continent, ut uno omnium sapientium ac insipientium ore velut verissima, certissima et præfidentissima celebrantur. Vide Ovidium, *V Pastor*.

Hæc quoque de causa, si proverbia tangunt, Mense malis Maio nubere, vulgus ait.

Et Cicero, *De Senectute*: «Pares enim cum paribus, veteri proverbio, facilitate congregantur.» Idem, *De Amicitia*: «Præceptoris utimur consiliiis, et acta agimus, quæ velamur veteri proverbio.» *De re* igitur proverbium commune et antiquum aliquos dictum omnium voce celebratum.

Denique vocantur adagia, vel prisce adages, quasi ad agendum apta, ait Festus. Et Donatus in *Eunuchum*: «Et dicta, ait, et proverbialia, et adagiones, quod rem agant factis hominibus adscribuntur.» Unde Plautus in *Amphitruo*: «Vetus est adagium: Fames et mora bilem in nasum coo-

claud. « El consonans in praefatione *Monosyll.* : « Ut quod per adagionem capimus, proverbio finitima.

Idem ergo non tantum re et sensu, sed et connotato ac tyro suo omnes haec voces: Hebraica *misle*, Graeca *παροιμία* et *παραβολή*, Latina *proverbia* et *adagia*.

Porro haec omnia et singula varii variis definiunt. Graeci : « Paræmia, inquit, id est proverbium, est sermo ad vite rationem conducibilis, moderata quadam obscuritate multam in sese continens utilitatem; » alii : « Proverbium est sermo rem manifestam obscuritate legens. » Esi enim non omnia sint obscura et figurata, pleraque tamen talia sunt, eaque censetur optima, que uti translationis pigmento delectant, ita sententia utilitate prosunt. Alii generalius : « Paræmia est celebre dictum, scita quæpiam novitate insignis. » Ilic et scita vocantur, eo quod rem scita dignam continent, que antiquitate, æque ac eruditione, gratia et elegantia commendantur, queque a sapientum dictis sit depraempta. Nostra vero haec Salomonis insuper sunt oracula, quia ore Spiritus Sancti ipsi velut regi sapientissimum dictata. Unde amplam, arcanam, sublimem, imo divinam, de moribus et virtutibus, vitæque recte secundum Deum et felicitatem insubstantia, sapientiam continent; idque cum variarum parabolarum, enigmatum, schematum et figurarum sale, acuminis et ornatu. Siquidem ut non medicis est artificii geminam, puta adamantem, includere annulo, et aurum purpuræ intexere : ita non est cuiusvis paræmiam apte decenterque advenire, eamque orationi inserere; sed hoc est opus sapientum, quorum parens, fons et origo est Spiritus Sanctus. Omnia ergo haec proverbialia sunt amnia et oracula, non e tripode Apollinis, sed e mento Spiritus Sancti deprompta, ideoque scita sunt axiomata et apophthegmata, et proinde sapientum ab ore fidelium, nunquam a corde excedere debent.

Denique sicut nervus pondusque paræmiae sive proverbii consistit in certa eius fide, veritate et auctoritate : sic ejusdem venustas et gratia elucet in apta sententiae unius rei cum alia simili vel dissimili comparatione; comparatio enim fit nunc per similitudinem et compositionem, nunc per dissimilitudinem et oppositionem, sive ea recalis sit, sive verbalis, sive potius realis et verbalis simul, qualia sunt haec : « Virgo non virgo existit lana. Eleona cum Anna et Phenenna nuptia fecere non nuptia. Impiorum infelix est felicitas, piorum felix est infelicitas. Hostium dona non dona. Sanctus dicit : Portans non porto, habens non habeo, videns non video, audiens non audio. Iniquorum non metendus metus. Non bellum bellum. Ornatus inornatus. Ingrata gratia. Elinguis loquacitas. Inopes sunt opes. Humilis est superbius, id est stulte sapiens. Amicus est quærens, id est dulciter amantem. » Sic enim teste Plutarcho, sunt

affectum vocant amantes ex mixtum, ita ut libenter contabescant.

Comparatio autem petitur nunc ab animalibus, qualis est illa Luciani : « Ircacundiores cætelis, timidiores leporibus, adulantiores simiis, libidinosiores asinis, rapacesioribus, contentiosiores gallis gallinæcis. » Item : «ervo vivaciore, graculo loquaciore, luscina vocaliore, vipera virulentior, vulpe dolosior, echino asperior, anguilla magis lubricior, lepore timidior, limace tardior, delphino lascivior, phœnice rariore, venture edacior, glire somniculosior, sue incoctior, asello stolidior, dama pavidior, hirundine bibacior. » Nunc a personis, ut David fuit Mose mitior, Salomone sapientior, Samson fortior, Machabeis animosior. Item : Alter est hic Nabuchodonosor, novus Goliath, noster hic Judas : Christianorum hæc Susanna, Sara, Rebecca. Nunc a rebus inanimatis ut : Castus est nive candidior, melle dulcior, oleo tranquillior, auro purior. Acedus est plumbo stolidior, stipite tardior. Ebrius est spongia bibacior, Adria iracundior, pumice siccior. Bontas est stella lucidior, sole splendidior. Tales sunt illic Tertulliani, lib. I *Contra Marcionem*, cap. 1 : « Nil tam barbarum ac triste apud Pontum, quam quod illic Marcion natus est, Seytha terrior, Hamaxobio instabilior, Massageta inhumanior, Amazonia audacior, nubilo obscurior, hieme frigidior, gelu fragilior, Istro fallacior, Caucaeo abruptior, etc. Quis enim tam castrator carnis castrator, quam qui nuptias abstulit? Quis tam comessor mus Ponticus, quam qui Evangelia corrosit? »

Juvat proverbiorum elegantiam carmen vel rhythmus, qualis sepe est in hisce Salomonis, praesertim in Hebræo, ubi multa sunt *quædam*, id est similiter cadentia et desinentia.

Allegorice, Christi dogmata et sententiae sunt *misle*, *paræmia* et *parabola*, tum quia Christus more gentis suæ, puta more Syrorum, crebris utebatur parabolis et comparationibus, iuxta illud : « Sine parabolis non loquebatur eis, ut impleteret quod dictum est : Aperiam in parabolis os meum, » *Matth.* xiii, 34, 35; tum quia sententiae et dogmata Christi plane sublimia et regia sunt. Unde S. Chrysostomus, *orat.* 49 ex ultimis tom. V : « Christus, inquit, Evangelium regni, cui regnum quiddam toti orbi promulgavit : Christi enim dogmata omnia philosophorum placita tantum superant, quantum rex superat vulpulum; tum quia *Evangelio* quæ ex principio principante caetera fidei morumque dogmata derivantur; tum quia Evangelium *decuratur* mentibus hominum easque redigit in asperitatem et obsequium fidei, *II Cor.* cap. x, vers. 6; tum denique quia *parabola* significat in hisce sententiis, sub litterali sensu multos latere mysticos et parabolicos, qui sublimius quiddam et spiritualius menti ingerant, spiritumque fidelium pacant et accendant.

2. AD SCIENDAM SAPIENTIAM ET DISCIPLINAM, etc.

— Subaudi, conscriptæ sunt, *q. d.* Haec sunt parabole Salomonis ab eo dictata, vel conscriptæ et editæ, ut eas legentes discant scientique sapientiam, etc. Unde Vatablus vertit, *sententiae Salomonis, filii Davidis, regis Israel, unde disci potest sapientia et castigatio, ad intelligendum verba prudentis, et percipi eruditio prudentior agentis, justitia doctique, judicium et equitates.* Eaque sic explicat. « Discere sapientiam, inquit, est discere nosse Deum. Scire disciplinam, eruditionem, vel castigationem, est mortificare carnem. Ad capiendam disciplinam prudentiam, id est ut intelligatur verbum Dei, Justitia est fides justificans. Judicium est condemnatio sui. Equitas est id quod æquum et rectum est, quando scilicet omnia tribuimus Deo. » Hæc ipse (1).

Quæres primo, quenam hic intelligatur sapientia, et quomodo distinguatur a disciplina? Primo, nonnulli per sapientiam accipiunt philosophiam. Aristoteles enim habitus intellectus ait esse quinque, nimirum sapientiam, scientiam, intellectum, artem et prudentiam : « Sapientia autem, ait, est rerum altissimarum cognitio; sive : Est rerum divinarum humanarumque scientia. » Ita ipse, lib. V *Ethiæcorum*, cap. iii. Sic Olympiodorus in *Catena Brocatorum* : « Sapientia, ait, ex divinis operibus lauritur; disciplina vero certis legibus et regulis descripta continetur. Rursus sapientia est corporum et corporis exortium, et providentia quæ in his spectatur cognitio. Doctrina vel disciplina est anime moderatio circa patibilem, rationisque experient ejusdem anime partem. »

Accedit R. Levi Ben Gerson : « Sapientia, ait, est rei cognitio per proprias et intrinsecas causas. »

Secundo, Hugo et Dionysius per sapientiam accipiunt fidem. Hæc enim altissima SS. Trinitatis, incarnationis, beatitudinis, Resurrectionis, et caetera mysteria credit et comprehendit.

Tertio, Lyranus et alii per sapientiam accipiunt contemplationem, per disciplinam actionem. Sic et Salomon hic : « Sapientia, ait, est divinarum rerum cognitio, sive fides. Disciplina est sanctæ et pure vite universatio. Verum hos sensus non esse litterales, ne gentinos, patet ex dictis. Item liquet ex decursa totius libri; in eo enim pauca, et vix ulla invenies dogmata sapientiae philoso-

phicae, fidei vel contemplationis, praesertim SS. Trinitatis, incarnationis, Resurrectionis, etc.

Quarto ergo et genuine, sapientiam hic non speculativem, sed practicam accipere, quæ est cognitio Dei et ultimi finis ac mediatorum eo discentium, puta legum divinarum earumdemque decretorum, plus affectus et amor. Unde eam ita definit Cajetanus : « Sapientia est ratio et norma humanarum actionum recta secundum altissimam causam, quæ est Deus. » Et S. Basilius, hom. in *Principium Prov.* : « Ad dandam sapientiam, illam, ait, scilicet dignam (nobilem), pretiosam (cum Gentilium) Philosopherum sapientia sit vills et triobolaris, ut ait S. Chrysostomus, hom. 24 in *epist. ad Philes.*) et veram, quæ tota in moribus sita est. » Sic et Socrates ac Philosophi prisca philosophiæ nomen soli dabant Ethicæ, quæ in moribus formandis consistit. Plura de hæc sapientia dixi *Ech. 1*, sub initium. Quocirca Salomon in hisce proverbii sepe inculcat Dei attributa, puta providentiam, potentiam, gloriam, etc., quæ homines ad Deum cultum inducunt. Unde cap. xv, vers. 3, ait : « In omni loco oculi Domini contemplantur bonos et malos. » Et ejus operationem energumque in creando orbe per Verbum, puta Filium, qui est Sapientia Patris, ut cap. viii : « Quando preparabat celos, aedera, » etc. Item acrem perspicaciam, directionem ac judicium, ut cum ait cap. xv, vers. 8 : « Victimæ impiorum abominabiles Domino; vota justorum placabilia. Abominatio est Domino vita impii : qui sequitur justitiam, diligitur ab eo. »

Disciplina vero vocatur passionum vitiorumque correctio et castigatio. Hanc enim significat Hebraice מוסר *musar*, a radice יסר *isar*, id est corrigere, castigare. Septuaginta vertunt *μαθήσια*, quia *μαθία*, id est *pueris*, qui sensu et concupiscentia aequaliter, non ratione, proprie compelli disciplina, ut lascivientes in eis sensualitatis motus refrēnt et corrigat. Chaldaeus vertit כדונה *kadונה*, id est eruditionem; Syrus, *correctionem*; Tigurina, *castigationem*; Vatablus, *mortificationem carnis.*

Quocirca disciplina proprie compelli insipientibus : horum enim est cupiditates suas domare et frangere, ut ad sapientiam et virtutem perveniant; sapientia vero compelli provecis et perfectis, qui edomitis passionibus per sapientiam, velut facem legis divinae, illico videt quid in qualibet re faciendum vel non faciendum sit. Sensus ergo est, *q. d.* Parabole hæc docent tam insipientes quam provecos, tam insipientes quam sapientes : illos enim docent disciplinam, id est passionum mortificationem; hos vero sapientiam plenamque virtutem. Sic Zeno Stoicorum princeps, ut ad suam scholam et sectam plures pelliceret, dicebat in « Stoa (ita vocabatur Schola a qua dicti sunt Stoici) matros jam fructus saporem novum accipere, immaturos vero provecos fieri, » *q. d.* In Stoa et rudes discunt sapientiam, et docti in eadem proficiunt et perficiuntur,

(1) Sex priores versus sunt in scripto, quæ indicatur fieri argumentum et consilium : quos Rosemullerus sic vertit.

1. Sententia Salomonis, Davidis filii, Israelitarum regis, 2. Ad sapientiam disciplinamque ducendum, 3. Ad proceptorum prudentiam intelligentiam, 4. Ad disciplinam cum intellectus cultum, Tum facti et poëte recteque omnis institutionem; 5. Ad imperiosam imperitiam asperitatem, Parabolis scripturam et considerantiam, 6. Sapiens si audierit doctrinam augetur, Prudentes ita consilii solertiam acquirunt, 7. Ad intelligendum figurate et eleganter dicta, Sapientiamque illa eorumque signata.

ideoque et juvenes in ea senescunt, et senes in ea juvenescunt.

Symbolice, Lyranus et alii passim (esto nonnulli putent id esse literale) per *sapientiam* accipiunt vitam contemplativam, per *disciplinam* vitam activam; hæc enim sunt due partes et species adequatæ virtutis viteque honestæ, quam docet philosophia, id est Ethica Christiana, uti tradit S. Gregorius Nazianzenus, *orat.* 23. « Hæc enim, ut *idem* ait, *orat. De Fuga sua*, sunt due alie quibus in altum ad Deum evolamus; » quas in S. Basilio effulsisse idem testatur, *orat.* 20. *quæ* est de laudibus ejusdem, ubi et eos qui actionem jungunt contemplationi, vocat ambidextros. Sensus ergo est, *q. d.* Salomon: Ecce hæc sunt parabole sapientiæ, ad quas omnes cohortor et invito, quia ille suos studiosos facient ambidextros, alatos et dupliæ oculo bene oculos; duo enim oculi sunt actio et contemplatio, aut Nicetas in *Tebrusticha Nazanz.* Ita noster Salazar. In utroque consistit perfectio; perfectus enim est is, cujus contemplatio dirigit actionem, ac vicissim actio roborat et perficit contemplationem; otiosa enim et sterilis est contemplatio, quæ actionem non parit: vicissim actio languida est et inefficax, quæ contemplatione non animatur, dirigitur et roboratur. Ita Olympiodorus in *Catena Græcorum*: « Sapientia, inquit, est quidam divinæ virtutis et sapientiæ allatus, aut purus quidam divinæ gloriæ et majestatis deluxus. Neque enim quidquam omnino obscurum aut caliginosum in illam cadit. Est namque splendor æternæ lucis, et impolluta divinæ virtutis speculum, expressaque divinæ bonitatis imago. Qui igitur vera sapientia imbutus est, hæc omnia exploratè cognoscit. Istæ autem comperta habere, haud aliud est quam divinæ dilectionis Filium, eamque sapientiam, quæ Christus est, nosse; Christus enim Dei virtus et Dei sapientia est. Illud vero mysterium non revelatur a carne et sanguine, sed a cœlesti Patre. »

3. AD INTELLIGENDAM VERBA PRUDENTIÆ (SYRUS, *intelligentiæ*, et Symmachus, *ad percipiendam eloquia intelligentiæ plena*), ET SUSCIPIENDAM ERUDITIONEM DOCTRINÆ. — Aquila, *scientiæ*; Symmachus, *prudentiæ*; Syrus: *ad suscipiendam eruditionem et itmorem*; Arabibus, *scito* (si scriveris) *sapientiam et disciplinam, intelliges sermones: suscipe causas sermonum, vel festum, aut celebratum sermonum*; hæc enim significat Arabicum *כָּנַן*, quod tam voce quam significatio respondet *כָּנַן* *chagan*, id est diem festum egit, solemnitatem celebravit, panegyrum habuit. Unde videtur Salomon diebus festis hæc concionatus ad populum, uti nunc in festis concionatur præcones verbi Dei, suasque ad populum turmatim in templum festi causa concurrentem habent panegyricas.

Queritur hic *secundo*, quamvis sint *verba prudentiæ*, quæ docentur hisce parabolis, et quomodo distinguantur ab *eruditione doctrinæ*? *Primo*,

Dionysius per *prudentiam* accipit discretionem spirituum, per *eruditionem* doctrinæ docilitatem, *q. d.* Parabole hæc valent ad discendam discretionem spirituum et ad acquirendam docilitatem, ut scilicet libenter alios audias, sinasque te doceri.

Secundo, Lyranus per *verba prudentiæ* accipit verba ethica, quæ dirigunt agenda; per *eruditionem* vero *doctrinæ* accipit Grammaticam, Rhetoricam, Logicam, etc. Verum frigida est hæc expositio. Nam has scientias non tradit hic Salomon.

Tertio, R. Levi, Ben Gharson: Sapientia, inquit, est cognitio rei per proprias et intrinsecas causas; *כִּנְיָה* *bina* vero (quod Noster vertit, *prudentia*) est cognitio rei per causas extrinsecas, ut cum facimus solem calfacere, lunam refrigerare, cum hæc tum calore, tum frigore creantur.

Quarto, Hugo: *Prudentia*, inquit, est quæ præcaveat insidias; *doctrina*, quæ alios docet et erudit.

Quinto genuine, *verba prudentiæ* vocantur verba, quæ docent prudentiam, ut sciat quisque quid in quavis rerum periculis et circumstantia prudenter, juxta dictamen recte rationis, juxta jura normam virtutis legemque Dei, agere vel non agere debeat; quam enim prius vocavit *sapientiam*, hic vocat *prudentiam*; et quam prius vocavit *disciplinam*, hic vocat *eruditionem doctrinæ*: Hebraice enim utroque idem est verbum *מוֹסֵר* *musar*. Explicat enim quod dixit, *ad sciendam sapientiam*, per *et ad intelligenda verba sapientiæ*, et *ad sciendam disciplinam* explicat per *et ad suscipiendam eruditionem doctrinæ*, ut recte advertit Jansenius. Unde pro *prudentiæ*, hebraice est *כִּנְיָה* *bina*, id est discretionis, qua scilicet prudenter discernat *בֵּן* *ben*, id est inter bonum et malum, inter licitum et illicitum, inter utile et noxium, inter verum et falsum, inter bonum, melius et optimum. Nam, ut ait S. Basilus, *hom. in Princip. Proverb.*: « Vera hominis consulti prudentia, discretio est rerum quæ faciendo sunt et non faciende, et velut probus numularius, quod probum est retinet, et ab omni mali specie cavet. » Sicut enim numularius partim visu, partim tactu, partim pondere, partim sono monetam probam a falsa examinat et secerat: sic pariter prudens actiones bonas a pravis judicio rationis et legi divinæ dijudicat et discernit.

Eruditio vero *doctrinæ* est disciplina, quæ docet mores corrigere et formare juxta legem dei; unde hebraice est *מוֹסֵר* *musar sechel*, id est *disciplina intelligendi*, id est *prudenter agendi*, ut vertit Vatablus, qua scilicet homo suas passiones castigat, recteque vivendi leges sibi præfigit, hæc enim est præclarissima et sanctissima disciplina. Septuaginta pro *ad suscipiendam eruditionem doctrinæ*, vertunt, *ad suscipiendas strophas*, id est involuera, id est paræmias, ait Olympiodorus. S. Hieronymus in cap. XVI *Ezech.* *strophas* vertit, « versutias sermonum et solutiones enigmatum, » tum quia ille docent *musar sechel*, id

est, disciplinam intelligendi et prudenter agendi; tum quia Hebræi exerebant et acuebant suos discipulos, et quoslibet juniores proponendo eis strophas et enigmata, ut illi exercitati idonei accederent ad ipsam S. Scripturam. Unde, hæc vocabant juniorum logicam, sive rationalem doctrinam, siquidem, ut ait Basilus in *Catena Græc.*, qui verborum stropa, id est flexu et inversione utitur, eos quibusdam agit decipit, atque, ut vulpes et leones eludere solent canes, eos ludit; siquidem hi alii tendunt et alio se tendere confingunt. Solertia ergo et solerti logica opus est ad eam retegendam, aut ut stropham convertat in anastropham, inquit Gregorius in *Catena Græcorum*. Audi Eusebium, libro XI *De Preparatione Evangelica*, capite III, Hebræorum in parabolis exercitationem describentem: « Hæc rationali doctrina, ait, ab ineunte ætate, sacrarum rerum, et utilissimarum narratione historiarum, cantuum, epodiarumque exercitio, compositione enigmatum, et speculationis allegoricæ diserta elegantique oratione suos erudiebant. Hæcque primaria disciplina Deuterotas (sic enim litterarum suarum interpretes appellant) quosdam habuere, qui res ænigmatibus adumbratas, non vulgo quidem omnibus, sed his tamen qui ad illarum intelligentiam idonei censerentur, illustriorum explicatione reservarent. Hoc plane secutus sapientissimus apud eos Salomon: inde quoque Proverbiorum sui operis fecit initium, hæc fere de causa ad hoc scribendi genus se adductum esse declarat, cum disertis conceptisque verbis opterare ait, quemlibet hominem scire sapientiam et disciplinam. »

Allegoricæ, Epiphanius in *Catena Græcorum*: « Quæ circa Christum, ait, acciderunt, ea sermionum strophas aut inversiones hoc loco vocat. Nam et carnis aspectus incarnatur, et inaspectabilis sub aspectu venit, et impatibilis carne patitur, et immortalis nostri causa moritur, nempe quo immortalitatem nobis largiretur. Ejusmodi autem rerum rationumque inversiones, omnes qui in Christum credunt, simpliciter extra ullam prorsus curiositatem aut hesitationem admittant oportet: quo hinc docet, Dei Filium veram per hæc justitiam administrasse, verumque judicium exercuisse intelligant. »

JUSTITIAM ET JUDICIUM ET ÆQUITATEM. — Repete « ad intelligendam, » vel potius, « ad suscipiendam justitiam, » etc.

Quæres tertio, quid hæc tria significant, et qua ratione inter se differant?

Primo, R. Salomon per « justitiam » accipit eleemosynam; sic enim accipitur *Psalm.* cxi, 9: « Disperit, dedit pauperibus; justitia, » id est eleemosyna, « ejus manet in sæculum sæculi; » et alibi. Per « judicium, » sinceritatem iudicandi, ut ad veritatis normam iudicet; per « æquitatem, » æquam compositionem, ut dissidentes et litigantes æquo et bono componat et pacificet.

Secundo, Aben Ezra per « justitiam » intelligit cultum Dei et omne opus bonum per « judicium, » ut recte iudicet inter veram et falsam, et recta in iudicio proloquatur.

Tertio, Cajetanus « justitiam » proprie dictam accipit, quæ cuique tribuit sui suum, et quod ex jure ei debetur; per « judicium » accipit eruditionem iudiciorum divinarum, quibus diversis modis homines affliguntur: hæc enim homines ad Dei metum cultumque impellunt; per « æquitates, » sive rectitudines, accipit virtutes, quæ hominem in seipso recte componunt, ut significetur hæc tria quæ hominem recte cum Deo, cum proximo et cum seipso ordinant. Nam justitia ordinat et componit hominem cum proximo, iudicium cum Deo, æquitas, sive rectitudo cum seipso: quo fit « ut sobrie, juste et pie vivamus in hoc sæculo, » ut monet Apostolus ad *Titum* II, 12: « sobrie » quoad nos, « juste » quoad proximos, « pie » quoad Deum; nobis enim debemus sobrietatem et continentiam, proximo justitiam, Deo pietatem.

Quarto, Vatablus: « Justitia, » inquit, est fides justificans. « Judicium » est condemnatio sui. Hoc enim iudicium facit sibi anima in tribunalis mentis suæ, quo sua errata et malefacta iudicat et condemnat, de quo Apostolus: « Testimonium reddente illis conscientia ipsorum, et inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus. » *Rom.* II, 13: vide ibi dicta, et *Michææ* VI, 8; per « æquitatem, » id quod æquum et rectum est, quando scilicet omnia tribuimus Deo.

Quinto, Beda, Hugo et Dionysius per « justitiam » accipiunt bona opera, per « judicium » discretionem, per « æquitatem, » vel, ut in Hebræo est, rectitudinem, rectam et sinceram intentionem.

Sexto, S. Ambrosius ad illud: « Feci iudicium et justitiam, » serm. 16 in *Psalm.* cxviii: « Judicium, ait, finis est justitia; in iudicio est veritatis custodia, in justitia fructus æquitatis. » Et S. Augustinus in *Psalm.* cy, super illud: *Bæti qui custodiunt iudicium, et faciunt justitiam in omni tempore*: « Amat, ait, Scriptura illa duo simul ponere. Et forsasse propter vicinitatem significationis etiam alterum pro altero poni potest, vel iudicium pro justitia, vel justitia pro iudicio; tamen si proprie dicantur, aliquid interesse non dubito, ut iudicium custodire dicatur, qui recte iudicat; justitiam vero facere, qui agit. »

Septimo, plane ad litteram et genuine: Hæc tria, « justitia, iudicium, æquitas, » in re idem significant, nimirum officium virtutis, sive id quod justum, æquum et rectum est, qui est fructus et finis eruditionis et doctrinæ, quam premittit: sed accumulatur per exaggerationem, ut virtutis perfectio significetur, utpote quæ hæc tria in se includat et comprehendat. Sensus ergo est, *q. d.* Hæc parabolæ erudient vos, tradentque doctrinam, quæ doceat quid in omnibus justitia, ju-

dicium et aequitas dicent. sive quid in omnibus fustum, recto iudicio consonum et aequum sit, quid scilicet in qualibet re iuste et cum iudicio, hoc est, cum iusta ratione et discretione, atque cum aequitate fieri debeat. Quare iustitiam hic non particularem accipit, sed generalem. quae est complexio omnium virtutum; haec enim docet Salomon hinc Proverbiis. Idem ergo haec tria significant, scilicet officium et praescriptum cuiuslibet virtutis, sed connotato et etymo differunt. Dicitur enim « iustitia », respectu rei et objecti, quod in se iustum est. Dicitur « iudicium » respectu rectae rationis et iudicii, quae hoc iustum esse dicit et iudicat, adeo ut Deus et quilibet aequus iudex id iustum esse definat, et contra-rium facientes iudicet et condemnet. Dicitur « aequitas », vel, ut Hebraice est, כְּסִיף *mesarim*, id est *rectitudines*, quia suae normae et regulae, puta legi aeternae et divinae, conforme, ideoque rectum est, non pravum, non obliquum et distortum. Unde Syrus pro *aequitatem* verit *rectitudinem*; Chaldaeus, *directionem*; Septuaginta vero *mesarim*, id est *rectitudines*, necendo cum כְּסִיף *mispot*, id est *iudicium*, pro tribus iam dictis haec duo tantum assignant: « Ad intelligendam iustitiam veram (non falsam, non fictam et hypocritam), et iudicium dirigendum, vel corrigendum, » ut verit S. Hieronymus in cap. xviii *Ezech.*, ut scilicet iudicium per omnia sit directum, correctum et rectum. Alludit enim Salomon ad mortem Davidis patris sui, qui Psalmis identidem tam regi et iudici, quam privato cuique commendat haec duo, iudicium scilicet et iustitiam, ut patet *Psal. ix*, 5, 8, 9, *Psal. xvi*, 2, *Psal. xvii*, 23, *Psal. xxxvi*, 2, *Psal. lxxxi*, 2, *Psal. lxxxviii*, 45, ubi ait: « Iustitia et iudicium preparatio, » id est basis, columnae et fulcrum, « sedis tuae, » q. d. iudicium, quo punis, o Domine, reos; iustitia, qua innocentes absolvis, protegis et vindicis, sunt bases regni tui; iudicii enim, quod exercet rex et iudex, duae sunt partes: una, reum damnare: hanc significat « iudicium; » altera, insontem absolvere et vindicare: hanc significat « iustitia. » Jam per catachresin idem transfert ad privatum quemque; huius enim officium in qualibet re est duplex: unum, vitium damnare et declinare, quod significat « iudicium; » alterum, virtutem colere et exsequi, quod significat « iustitia, » juxta *Psal.* « Declina a malo et fac bonum, » *Psalm. xxxvi*, 37. Vitium enim in omni iudicio tam divino quam humano est reum, virtus vero est innocens, imo ipsa innocentia, iustitia et sanctitas. Haec ergo sunt duae Christianae iustitiae, sive officii et virtutis partes, puta timere et fugere malum, ac amare et prosequi bonum; hoc enim, si facias, tam tibi quam caeteris omnibus eris officiosus, et nulli injuriosus. Hoc igitur est facere iudicium et iustitiam. Ita noster Prado in *Ezech. xviii*, 4. Addit Salomon tertium, scilicet « aequitatem, » Hebraice *rectitudines*, ut

significet iustitiam et iudicium esse aequissima et rectissima, adeoque esse ipsam aequitatem et iustitiam moralem, quae non est aliud quam ipsius virtutis praescriptum et officium, uti iam dixi: virtus enim est rectitudo et aequitas, vitium est obliquitas et iniquitas.

Hic accedit expositio nostri Salazar, qui per « iustitiam » accipit probitatem et honestatem in genere; per « iudicium, » prudentiam, quae singulis virtutibus, in quibus probitas sita est, leges iuraque praescribit; per « aequitatem, » vel rectitudines, ipsas singulares virtutes, vel virtutum actiones, quas cum iudicio prudentiae exsequitur vir probus.

Accedit quoque expositio Jansenii: Omnis enim virtus, inquit, iustitia est, iudicium et aequitas; quae nomina eodem recidunt, congeruntur autem pro Hebraeorum more ad perfectiorem indicandam. « Iustitia » enim est omne opus bonum, quia hoc iustum est fieri. Idem est « iudicium, » quia illud recta ratio et lex divina faciendum decernit. « Aequitas » est et rectitudo, quia recte rationi consonum. Coniunguntur frequenter in Scripturis duo illa, « iustitia et iudicium; » per quae quid significetur, hic insinuat, dum addit, « aequitatem, » vel, ut habent Hebraei, pluraliter *rectitudines*, hoc est, ea quae recta sunt. Caeterum illorum duorum alterum est mentis decernentis quod iustum est, alterum est voluntatis conformantis se in operatione cum recto iudicio mentis.

Haec duo conjuncta significant, nec satis esse recte iudicare, nec satis esse quod rectum est agere; sed necessum esse, ut et quod recte iudicamus, recte agamus; et quod rectum est, cum iudicio agamus. Idem non aliud voluere S. Ambrosius et S. Augustinus paulo ante citati.

Denique hic accedit Didymus in *Catena Graecorum*: « Iustitia, ait, primus gradus est, ut unicuique quod suum est integre tribuatur, maxime vero ut Deo, quod Dei est. Hinc illa: Dominum ex iustis laboribus honora. Legem observa. Parentibus quod eorum praestitit, et caeteris desuper omnibus quod aequitatis ratio postulat, impertiri cura. Secundus, ut anima eo studio se in omni moderatione et aequilibrata conservet, ut nulla sui parte ad iniquitatem, aut aliquid omnino inaequalitatem inlecti se sinat. Iudicium autem est, ut unusquisque seipsum iudicare sciat, omninoque consilium et votum suum ad bonum honestum dirigat. »

4. UT DETUR PARVULUS ASTUTIA, ADOLSCENTI SCIENTIA ET INTELLECTUS. — Septuaginta, ut *det innocentibus astutiam*, quae *trahunt simplicibus solertiam, et imperitis scientiam et prospicientiam*; Vatablus, *qua dant ductilibus calliditatem, et juveni intelligentiam et consilium*. Pro parvulis hebraice est פְּתַיִם *petaim*, a radice פָּתַח *pati*; unde Graeco παῖς, id est blandis verbis suadere, pellicio, persuadere; inde פֶּתִי *peti* (unde Gallicum *petit*)

vocatur parvulus, simplex, persusibilis, cui facile quidvis persuadeas, qui est sequaci credulitate, ac blanditiis cito inescatur et decipitur. Unde pro *petaim*, Septuaginta vertunt *ἀσύνους*, id est *malitia carentibus, innocentibus*; Symmachus, *vanis*, id est *parvulis*; Aquila, *ἀρχαίους*, id est *his qui se facile palpant et lactantur*; Theodotus, *ἄπειρους*, id est *deceptis*; Chaldaeus et Syrus, *insipientibus*; Tigurina, *simplicibus*. *Peti* ergo hic vocatur parvulus, tum aetate, tum sensu et prudentia, puta simplex, qui facile quidvis primo oblatum et ablandiens credit et amplectitur, itaque seducitur et in fraudem impellitur. Tales enim solent esse pueri et parvuli, tum quia ductiles et faciles, tum quia fraudum inexpertus.

Pro *astutia* hebraice est עֲרִיבָה *orna*, id est *astutia, astentio, providentia, cautio, circumspectio*. Unde עֲרִיבָה *arum* vocatur attentus, providus, astutus, callidus, cautus, vafer, solers. Rursum *arum*, id est congregatus, accumulatus, convolutus; hinc serpens *Genes. iii*, 1, decipiens Evam, vocatur *arum*, id est, suis dolis aequae ac spiris et gyris circumplexus et involutus: haec enim spirae indices erant internae serpentis astutiae, quae Evam implicavit et circumvenit. Tales quoque sunt strophae et parabole haec Salomonis, sed in bonum, quia arcana consilia, quibus res magnae perficiuntur, tegunt, implicat et involvunt. Eo ergo alludit *orna*. Septuaginta vertunt *παραφρονας*, id est *vanitatem, calliditatem*; estque vox media, quae tam in bonam partem pro solertia, quam in malam pro fraude, dolo, malitia accipi potest, ut *παραφρονας* idem sit quod *κακωφρονας*, ait Didymus in *Catena Graecorum*. Unde *παραφρονας* proprie significat eum, qui in omnibus rebus versatus est, a πᾶν et φρονεῖν, quasi ὁ πᾶσιν ἐπιβόηων, qui sollicit omnibus rebus sese immiscet. Verum, quia talis solet esse callidus et vafer, hinc *παραφρονας* vocatur prudens, solers, callidus; item fraudulentus, versipellis, ardeio, maleficus, impostor. Id fecit similitudo vitii et virtutis, ait S. Thomas, II II, *Quaest. LV*, art. 3, ad 4. Hic in bonum capitur. Unde S. Basilus in initium *Proverb.* ait, *παραφρονας* allam esse vituperio dignam, allam vero laudabilem: « Est enim *παραφρονας*, inquit, actio animi cum attentione quadam et arte, et studio laudabili rerum omnium agendarum. » Dat exempla Hebraeorum, qui astute petentes mutuo vasa aurea Aegyptiorum, spoliarunt Aegyptum, *Exodi. xii*, 35; et obstetricium, quae astute servarunt infantes Hebraeorum, quos Pharaeo iussu erat necari, *Exodi. i*, 19; et Rebecca, quae astute fecit, ut Jacob benedictionem et jus primogeniturae Esau fratri preperperet, *Genes. xxvii*, 45. Ac distinguens deinde *παραφρονας*, sive astutiam, bonam a mala: « Astuti appellatio, inquit, duo significat: improbus quidem sensu et arte in alienis utitur damnis; laudabilis vero cito et solerter bonum proprium vestigans, dolos et insidias alienas recte cognoscit, atque evitat. » Addit S. Basilus: « Vir astutus thronos sed sensus, »

q. d. in viro astuto quasi in throno sedet astutia, id est prudentia, ratio et solertia, quae quasi regina omnibus sensibus, animique et corporis motibus prudenter et solerter imperat, ut a malo declinet, et ad bonum omne proveherit.

Igitur Salomon ait se haec Proverbia scribere, ut per ea detur parvulis et simplicibus « astutia, » id est prudentia, cautio, circumspectio. Unde S. Gregorius Nazianzenus, *orat. 14*, Proverbia Salomonis indigilat « sapientiam pedagogicam, » id est pueros et rudis instituta. In instar pedagogi, sicut Clemens Alexandrinus suos libros de moribus componendis inscripsit *Pedagogum*. « In pueris enim, ait Aristoteles, III *Ethica*, cap. 1, laetatio, et appetitus regit omnia; » his ergo, utpote incautis, necessaria est cautio, quae imperitis necessaria est peritia, quasi cupidus necessarius est prudens cupiditatum moderatio et refrenatio. Idque non tantum ut diaboli, mundi et carnis indigne illecebrasque effugiant, uti voluit Beda, Lyranus, Hugo et Dionysius, sed etiam ad prosequendum bonum virtutis, praesertim celsum et sublime, uti docet hic S. Basilus. Qui enim solers est, parvo labore magna sibi parat virtutum merita et incrementa, v. gr. multi magnas subeunt penitentias, et parum in aliis virtutibus proficiunt; at qui mortificat passiones suas, et qui in charitate assidue se exercet, omniaque sua facit ex amore Dei, hic brevi perfectus evadit.

Haec astutia usus videtur Apostolus dicens: « Cum essem astutus, dolo vos cepi, » II *Cor. xii*, 16. Eandem commendat Salomon, *Proverb. xvii*, 16: « Astutus, inquit, omnia agit cum consilio; » et cap. *xiv*, 13: « Astutus considerat gressus suos; » et *Ecclesi. cap. i*, 6: « Astutus illius quis agnovit? » Eandem Christianis praecipit Christus Dominus: « Estote, inquit, prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbae, » *Math. x*, 16, q. d. Serpens est astutus et prudens, primo, quia pro capite totum corpus obicit iustibus et gladiis: ita et tu, o Christiane, pro anime salute totum corpus, opes et famam obicia; secundo, serpens ne voces incantatorum audiat, iisque inescatur et incantetur, aurem unam terra affigit, alteram cauda occludit: ita et tu, o Christiane, ne voces adulatorum, Sirenum, meretricum, aliorumque tibi in tuam perniciem ablandientium au das, aures instar Ulyssis claudae et obtura; tertio, serpens, inquit S. Basilus, hom. 9 *Hebraeorum*, lippientibus oculis frenticulis suco medetur: ita et tu, o fidelis, vere prudentiae et circumspectionis piarmacaco discutit omnes inogitantias et inconsiderationes, quae quae omne malum nascitur, nebulas et caliginis; quarto, serpens pro angustium foramen gliscendo pellem veterem sibi detrahit, ut novam inducat: ita et tu, o Philothee, mortificatione renova tuos mores et vitam: « Via enim in oculo angusta est, et virtute semper innovanda, » ait S. Augustinus, lib. II *De Doctr. Christiana*, cap. *xvi*; quinto, serpens hostem se fortiore pro insidiis aggre-

ditur, et occulta mordendo nescit: ita et tu, o Christiane, diaboli vires supra consilio et provida solertia. Astutia hæc et solertia in bellis tum corporalibus tum spiritalibus est summi momenti; illa enim bellum conficit, et victoriam obtinet. Unde Vegetius, *De Re milit.*: «Dux belli, ait, callidior sit quam fortior.» Sic Gedeon cum trecentis militibus astute complodens Iagenas, et tubis personans, turbavit et cecidit tota castra Madian, *Judic.* vii, 20. Similia stratagemata passim in historicis legitimus, tubis patet imbelles ingentes hostium fortissimorum copias prostraverunt. Quocirca Hannibal «norat astus adungere ferro,» id est, ex arte dimicare, ait Silius, lib. 1; et Statius, lib. 1 *Achilleid.*:

Tu tantum providus astu
Tende animum vigilans, fecundumque erige puerus.

Tales erant Athenienses, presertim incole Astu oppidi eis subditi: unde ab *ἄστῳ* hoc coram oppido dicitur est astus, astutus et astutia, aiunt Lexicographi. Hinc illud Lysandri: «Ubi quod vis non assequeris per leonis exuvium, ibi vulpinum applicandum est,» q. d. Quod robore et viribus nequis, consilio et astutia perfice.

Symbolice, cum parvulis congrue opponitur et componitur astutia, quia eam rebus parvis indidit Deus, juxta illud: «Ingenio pollet, cui vim natura negavit.» Hinc parva vulpes astutior est magno leone, parvus canis sagacior est magno asino, parva simia solertior est magno bove, parvæ viverræ magnos lepores ex antris suis abigunt, et in venatorum manus adigunt; parvæ aves astutiores sunt magnis, parvi homines acutiores sunt magnis. Denique quid prudentias formicis et apibus exiguis animalculis? «Vidimus, inquit S. Nilus apud Antonium in *Melissa*, serpentem exigui corporis magnam aliquod animal devorasse, quod quidem ita facit: ossa et nervos paulatim contrahit, et contrita exsugit; sic etiam parva prudentia magnas sepe devoravit difficultates, atque digessit paulatim mordendo;» carpando enim unam, mox alteram, tandem totam capit et tollit.

Notum est emblema scarabæi apud Alcitantum, qui abscondens se alis aquilæ, ejus ova perforavit, atque pullos sustulit. Hoc symbolo tropologicè monemur in parvitate, id est humilitate, summam consistere prudentiam et sapientiam; hæc enim vincit iras, offensas, lites, bella cæterasque difficultates alias irremediabiles. Unde S. Antonius, teste S. Athanasio in *ejus Vita*, in raptu videns totum mundum laqueis dæmonum plenum rogansque: «Domine, quis hos laqueos effugere poterit?» audivit: «Humilis et humilitas.» Igitur vera prudentia et astutia est humilitas, que proinde omnia insuperabilia transcendit et superat. Huc faciunt Sapientum gnomo: «Non est sapiens, qui se sapientem existimat. Maxime scias sapientem, qui talem se negat. Absque livore, absque pompa qui sapit, tuto sapit. Quo quis sapit minus, hoc

magis se venditat; quo quis sapit magis, hoc minus se venditat.» Exemplo tibi sit noster Salomon, qui hæc Dei judicio esset omnium mortaliū sapientissimus, tamen humiliter de se profertur: «Stultissimus sum virorum, et sapientia hominum non est mecum,» *Proc.* xxx, 2.

ADOLESCENTI SCIENTIA ET INTELLECTUS. — More Hebræo explicat quod dixit, «Ut detur parvulis astutia.» Hebræi enim in rhythmis et carminibus, uti videre est in Psalmis, posteriore hemistichio explicant prius. Astutia ergo est «scientia et intellectus.» Unde pro *Intellectus* hebræice est *חכמה* *mezimma*, id est cogitatio tacita, vafrities, astutia, machinatio, stratagema, tamque in bonum quam in malam partem capitur. Radix enim *חכ*; *zannam* significat tacite cogitare, excogitare, concipere, machinari, formare aliquid in animo. Hinc Theodotion veritè *σοφισμῶν*, id est *ratiocinationum*; Symmachus, *ἀσθησις*, id est *sensus*; Septuaginta, *βουλα*, id est *cogitationem*; Syrus, *consilium*; R. Salomon, *cogitationem consilii*; Tigurina, *prospicientiam*. Omnia hæc eodem redeunt. Sensus ergo est, q. d. Parabolæ hæc dabant parvulis astutiam, et adolescentibus «scientiam,» id est, ut Septuaginta, sensum, et «intellectum,» ut scilicet discant in rebus omnibus sensate et intelligenter, id est prudenter, caute et circumspecte, agere, ne quid per imprudentiam, ignorantiam, vel inexpertiam peccent. Nam, ut ait vir sapiens: «Quatuor reddunt adolescentiam omnium ætatum periculosissimam:

1. Quia facilissima ad malum.
2. Quia sequentis totius vite fundamentum.
3. Quia difficillime corrigitur.
4. Quia inconstantissima in bono.»

Hinc pariter «Quadruplex est adolescentium sapientia:

1. A pueritia statim pietatis assuescere.
 2. Statum vite presentis diligenter perpendere.
 3. Prompte Deo vocanti obedire.
 4. Constantiter in bonis preceptis perseverare.»
- «Quatuor adolescentum thesauri incomparabiles:
1. Virginitas corporis, a natiuitate accepta.
 2. Innocentia mentis in baptismo data.
 3. Etas maxime virtuti opportuna.
 4. Morum modestia et verecundia.»

Salomonem de more sectatus Plato, et post eum Aristoteles, hæc de scientia et doctrina dedit partim dogmata, partim axiomata: «Tria dicebat pueris necessaria, ingenium, executionem, disciplinam. Aspectus a circumfuso aere lumen accipit, animus vero a liberalibus disciplinis. Studiorum radices amare, fructus autem suaves. Rogatus, quo differret docti ab indoctis? Quo, inquit, viventes a mortalis. Eruditionem dicebat inter prospera esse ornamentum, inter adversa refugium; parentes qui liberos erudiendos curant, longe honorabiliores esse his qui solum ge-

nissent: eos enim vivendi tantum, illos etiam bene beateque vivendi actores esse. Rogatus quid ex Philosophia lucratus esset? Hoc, inquit, ut inoffensus faciam ea que plerique per legum mœnum faciunt. Interroganti, quo pacto discipuli erogie proficerent? respondit: Si excellentiores prosequentes, tardiores non morentur.» Hæc omnia Aristoteli tribuit Laertius in *ejus Vita*, lib. V.

Paulo aliter hæc alii explicant et distinguunt. Primo, S. Basilus in *princip. Proverb.* versionem Septuaginta que habet, ut *detur puero novus sensus et cogitatio*, sic explicat, q. d. Ut puero detur sensus, id est cognitio presentium; et cogitatio, id est cognitio futurorum. Sic et Polychronius in *Catena Græcorum*: Ut sensus, inquit, hoc est, omnes corporis vires ad anime vires transferantur, servantque menti, prudentia, legi Dei et virtuti. Didymus vero in *Catena Græcorum*: Sensus, inquit, est cognitio historiarum, intellectus est cognitio allegiarum.

Secundo, sagaciter noster Salazar: Aristoteles, inquit lib. VI *Ethicor.* cap. XII, et *Magorum Moralium*, lib. II, cap. LIV, tanquam prudentias partes enumerat industriam, et ingenium seu intellectum. Industria perfinet ad electionem et deliberationem, ingenium ad executionem. Industrius (inquit Aristoteles) est qui facultate consultandi est predictus, et recte judicare ac videre aliquid potest. Itaque industria munus est mediour effecationis omnino perspectam habere, atque media ipsa ordinare, et bonam in seriem redigere, ut electio sit prudens. Ingenium vero sequitur electionem, spectatque ad executionem: «Est, inquit Philosophus, vis quedam, quam ingenium dicunt, que ejusmodi est, ut efficere possit, et adipisci ea que ad propositum finem pertinent.» Subdit Aristoteles: «Ingenium non est prudentia, sed est habitus prudentiæ, quasi oculo animi innatus;» dirigit enim prudentiam, quasi oculus ad executionem, ut quod illa prudenter concepit, hoc ipsa expedite et solerter exsequatur; unde sine ea prudentia est lucea vel monocula, quia exsecutio est cæca: esto conceptio et electio fuerint oculata.

Tertio, Lyranus «intellectum» accipit more Philosophico pro cognitione principiorum, «scientiam» pro cognitione conclusionum non tam speculative quam practicarum, qualis est Ethica, de qua hic agit.

Quarto, *δυναμίας*: Hæc duo, inquit, sunt dona Spiritus Sancti, nimirum donum sive spiritus scientiæ et intellectus, de quibus multa dixi *Isaie* cap. XI, vers. 1 et 2.

Nota: Salomon æque ac Siracides, suam hanc sapientiam sive Ethicam copie causa nunc vocat «scientiam,» nunc «intellectum,» nunc «prudentiam,» nunc «disciplinam,» nunc «eruditionem,» nunc «peritiam,» nunc «doctrinam,» nunc «astutiam,» nunc «calliditatem,» nunc

«consilium,» nunc «judicium,» nunc «veritatem,» nunc «equitatem,» nunc «justitiam.» Quæ omnia in re idem significant, nimirum sive Ethicam, sive cognitionem agendorum; etymo tamen et propria nominis significatione differunt, ut patet etymo cujusque intuenti vel vestiganti. Adde Ethicam, sive prudentiam, multas in se complecti partes, multosque actus consultationis sive consilii, electionis, discipline, scientiæ, intellectus, etc., qui aliquando proprie et spectatim hæc nominiibus significantur, aliquando vero generatim per ea totum genus prudentiæ intelligitur per synecdochen.

5. AUDIENS SAPIENS, SAPIENTIOR ERIT (hebræice, *addet sapientiam*, id est, ut Rabb' Levi, *cumulabitur sapientia*) ET INTELLIGENS, GUBERNACULA POSSIDEBIT. — «Audiens,» scilicet has mens parabolæ, et in praxin deducens, per eas evadet sapientior. Unde Septuaginta vertunt, *hæc enim audiens sapiens, sapientior erit*; Vatablus, *quas (parabolæ sive sententiæ hæc) qui audit sapiens, cognitione promovebit, q. d. Dixi hæc mea Proverbia valere, ut parvulus et simplices doceant prudentiam; nunc addo ea que profutura sapientibus, ut in sapientia proficiant.* Proprie ergo Salomon loquitur de suis hæc Proverbiis, ut recte notat S. Basilus; a pari tamen vel simili idem vult extendi ad dicta cujuslibet sapientis, uti extendit Boda, Hugo et Lyranus. Unde Nosler indelicite vertit, *audiens sapiens, q. d. Qui-cumque sapiens, etiam infidelis et Gentilis, qui vel hæc mea, vel cujuslibet alterius sapientis dogmata audierit, isque obedierit, evadet sapientior, ut se et familiam, quin et rempublicam prudenter gubernare valeat.*

Nota *ex audiens*: significat enim modum perfingendi ad sapientiam esse, avide et humiliter eam audire. Nam, ut Aristoteles: «Auditus est sensus discipline;» superbi enim, qui se sapere putant, nolunt alios audire, ab iisque discere, ideoque in sua superba remanent insipientia.

Significat hic primo Salomon, se hujus suæ Ethicæ discipulum requirere attentum et audiendi avidum. Nam, ut ait Isidorus Pelusiota, lib. III, *epist.* 343: «Auris auditoris desiderium est sapientis. Neque enim multos labores magistro exhibet, siquidem ad cultum et segetem ingenii sagacitas sufficit.» Nam, ut ait Philosophus: «Animus in ipsis hospitatur auribus. Audire ac tacere rerum est omnium arduissimum.»

Secundo, sapientis esse libenter audire et discere, atque audire plus, minus loqui, nimirum ut ait Seneca, *epist.* 77: «Tamdiu audiendum et discendum est quamdiu nescias, et si proverbio credimus, quamdiu vivas,» et in *Proverb.* asserit, «eundem finem esse discendi atque vivendi.» Et alius: «Nulla etas videtur sera ad discendum potest. Litteras Græcæ senex didicit Cato. Nulli fuit pudori discere quidquam a Barbaris. Tamdiu cuique est discendum, quamdiu quid nesciat. Ad-

in illo in aures cuncta, et discere ab omnibus. Alios quod es doctus, ante discito. Discunt facillime qui libenter audiunt. Multa indies addiscentes senescimus. Quotidie aliquid addiscentes fit senex Solon.

Alfonso Aragonensi rex audiens regem quemdam dixisse principi non convenire audire et discere, irate exclamavit: «Bovis, non hominis, illa vox;» ita Lipsius, *Morit. polit. lib. II, cap. VII.*

Carolus IV imperator ad quatuor horas magistros in scholis Pragenses audivit; cum id purpurae aegro ferrent, suggererentque horam cuncta efflaxisse: «Mihi, inquit, minime efflaxit; nam cuncta haec mea est.» Ita Aeneas Sylvius, lib. IV *Gestorum Alfonsi*. Hoc est quod David rex ait *Psal. I*: «Auditum meo dabis gaudium et laetitiam.»

Et S. Augustinus in *Psal. XLIX*: «Qui vis audiri, prior te audi, et dic illud *Psal. LXXXIV*: Audiam quod loquatur in me Dominus. Qualis ergo ego, qui non audio quod in me loquitur, et volo ut alii audiant quod per me loquitur, etc. Admonet illum ut audiat, non ut deponat praedicationem, sed ut assumat obedientiam.» Quinimo S. Augustinus jam Episcopus a quolibet, ac praesertim a S. Hieronymo audire, edoceri et discere cupivit et postulavit, ut patet *epist. ad eundem 12 et 13*, in qua ait: «Ledes me, si mihi tacueris errore meum, quem forte inveneris in factis, vel in dictis meis.» Et *epist. 28*: «Quaquam te nullo, inquit, quam ego sum aetate majorem, tamen ipse etiam jam senex consul; sed ad discendum quod opus est, nulla mihi aetate videri potest; quia etsi senes magis decet docere quam discere, magis tamen discere quam quid doceant ignorare.» B. quoque Cyrillus Alexandrinus, lib. I *in Joan.* cap. II: «Caes, ait, venaticos imitatur sapiens huc ille feram quaerentes. Ipse enim non intellectam rem sepe ac multum investigans interrogat quos tandem assequitur.» Denique S. Jacobus, cap. I, vers. 19: «Sit, ait, omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum.» Vide ibi dicta.

Hujus sententiae elegans exstat vulpis et corvi apologus, nervosus scitisque gnomis interstinctus, apud Cyrillum, lib. I *Apol. moral.* cap. I, cujus titulus est: *Semper discite, et in extremis horis sapientiae magis studeat.* Ubi sic ait: «Vulpes decepta ardens cupidine plus sciendi, quaerbat magistrum. Fuit senectus quidem infirmitate praegravate, aviditate tamen sciendi peragili, cum corvus astutus occurrisset, peracto mutuo salutationis officio, satis laeta subjunxit: Vere voluntas Dei fuit, ut cito mihi occurreret quod volebam. Te namque, qui celi cardines perambulans, et multa consideras, ut me discipline sitibundam instrueres perquirebam. Cui ille respondit: O antiqua calliditatis magistra, quid amplius quaeris scire? Hoc certe tantum tibi restat, ut peccatum tuum finem habeat. Ad haec discipula facta doc-

trix, ita dicitur respondisse: Nonquid, frater mi, scriptum a Salomone est (*Prov. cap. I, vers. 3*): Audiens sapiens sapientiam, sapientior erit et quare hoc dixit, nisi quod sapientia non est numerus? Ex quibus deinde colligit alteram tituli gnomem: «Unde semper oportet addiscere, et in extremis horis studium sapientiae desiderabilius indagare. Finis enim prudentis sapientia est, et ob hoc quanto huic fini viciniore sumus, tanto majore impetu ad amplectendum eum avidiores, cum natura curramus; virtutis enim motus naturalis in se fortior est, et cum *7*-us senio ingrosatur, aspectus ex parte rationis acuitur. Dignum ergo est, ut quando plus viget mentis iudicium, disciplinae tunc plus operam impendamus. Nam dum hic vivimus, nunquam in eodem statu manemus. Quare si non proficimus, mox deficiamus. Sic enim perspicimus etiam accidere in multalibus rebus: quoniam sol, cum ultra non procedit, revertitur, et statim dies diminuitur, dum non crescit. Similiter cum non magis protenditur aetatis cursus, mox in senium inclinatur. Igitur donec in semita fueris, semper discite, nec unquam putaveris satis esse; quia si steteris, retrocedis. Nihil nimirum organorum nostrorum natura post, sed aetate tantum composuit, ut in virtutis acibus non retrocedentes, imo semper procedentes crescamus. Plures enim sensuum nostrorum ante situati sunt, ubi etiam sunt manus et pedes. Quo dicto discessit.»

ET INTELLIGENS GUBERNACULA POSSIDEBIT. — Pro gubernacula Septuaginta vertunt *ἡγεμονία*, quod Complutenses vertunt ad verbum, *gubernationem*; Romani, *rationem gubernandi*. Hebraice est *חכמה* *tachbulot*, quod primo significat *consilia*, quibus scilicet se et alios gubernet. Unde Vatablus vertit, et qui iudicio pollet, industria consilia consequatur; secundo, proprie significat gubernationem et gubernacula, ut vertit Noster et Septuaginta. Radix enim *חבל* *chabel* significat colligare et funibus dieta, quibus circumquaque in summitate colligatur, ut illis retineatur dirigaturque, per quos *חבל* *chobel*, id est naucleus vel gubernator, navem gubernat. Inde *חכמה* *tachbulot* a navis gubernatione ad quamlibet aliam publicam gubernationem transfertur, quae consilio, industria, experientia et prudentia regenda est. *Tachbulot* ergo non significat funes, nec funambulos sed gubernacula, et *כח*, id est *consilia*, quibus gubernacula diriguntur, uti passim vertunt S. Hieronymus, Septuaginta, Chaldaeus et Rabbinus; esto a funibus sumpta sit translatio et metaphora, eo quod funibus velum mali, quo dirigitur navis, gubernetur. Quia ergo *tachbulot* duo significat, scilicet consilia et gubernacula, quae utraque instar funium inter se connexa et implexa sunt, hinc duplex est hic versio, duplexque sensus. Prior R. Levi et Aben Ezra, quos sequitur Vata-

blus, g. d. Salomon: Qui haec meas parabolas attente audierit, si sit sapiens, id est sapientiae studiosus et inchoate sapiens, evadet sapientior; qui vero eas penitus intellexerit et perspexerit, hic *tachbulot*, id est consilium, solersque ingenium acquirit. *Secundo*, et potius, *tachbulot* significat gubernacula nauclei, indeque sapientis. Sicut enim naucleus malo et clavo regit navem, sic sapiens prudentia et consilio regit rempublicam illi per omnia bene consulens, eamque recte dirigens et promovens.

Sensus ergo est, g. d. Qui haec mea aliave aliorum sapientiam proverbialia audit et intelligit, is addiscet magnam prudentiam, multaque consilia et praxes, quibus non tantum se, sed et domum, collegium, congregationem, civitatem et rempublicam sapienter regere queat, ideoque cum respecta fuerit ejus haec prudentia et sapientia, facile gubernaculis collegii vel republicae admovebitur, et quae gubernator ad eam moderandam praeficietur. Ita videmus in republica ad magistratus et praefecturas promoveri eos, qui sapientia et prudentia regendi pollet, quique in Ethica et Politica versati sunt. Ita S. Basilium, Beda, Hugo et alii.

Audi S. Basilium: «Prudens navarchus, ait, est qui de recto ac firme naturae proposito iis utiliter quae accidunt, nec elatus in prosperis, nec rursus in calamitatibus demissus,» nimirum quia *tachbulot*, id est, prudentiam et sana consilia mentis suae, quae hoc libro traduntur, velut funes mali, quibus regenda est navis publica vel privata, constanter tenet, ut iis se et suos in hoc mari procelloso teneat, et dirigat ad portum salutis.

Unde S. Basilium hoc loco, scilicet *hom. 12*, triplex assignat mare mysticum, in quo navis humanae vitae a prudentia regitur, et ad portum dirigitur: *primum* est hoc saeculum, in quo fortunae lusus dominatur, dum hos extollit, illos deprimit: in hoc ergo mari navis est quilibet homo, et hominis sors prospera vel adversa; *secundum* mare est cor, quod variis passionibus, cogitationibus et desideris velut maris aestibus assidue agitatur et fluctuat: in hoc mari navis est ipsa mens et voluntas; *tertium* est vitae cursus viaque, qua pergitur in caelum, quam obsident demones quasi piratae, ut navim cum mercibus, id est animam cum bonis operibus, praedentur vel mergant. Idcirco ut in *plur.*, «intelligens,» id est prudens, fecit hunc librum, vel legi audiens, *tachbulot*, id est gubernacula, «possidebit;» quia multiplices prudentia quasi gubernaculo opus est, ut triplex hoc mare illius saltem, et ad portum salva nave et mercibus appellamus. Hinc rursus non ait: «Habebit, nec tenebit; sed: «Possidebit,» quia continua prudentia opus est, ut nunquam consiliorum funes e manu dimittere, sed eos firmiter et tegerit usurpare, ac quasi hereditatem possidere debeamus.

Adde *quartum* mare, quod est provinciarum

coetumque hominum in mundo varietas, quae variis populorum nutibus et motibus agitatur et fluctuat quasi mare. In hoc mari navis est quilibet respublica, ut docet Plutarchus in *Polit.*, Plato, lib. II *De Legib.*, S. Chrysostomus, homil. 6 *ad Pop.*, et alii; quare navarchus indiget, id est gubernatore solerti et prudenti, qui cum velut ingenium populorum navem apte moderetur et regat, ut scilicet inter cives pax et concordia constet, ut vicini vel amici sint vel subditi, ut schismata, seditiones, conjurationes, haereses, pravi mores caveantur vel extirpentur. In hac ergo navis anchora est religio, funes sunt leges, vela sunt artes et opes civium, quae vento secundo, id est fortunae faventi, pandenda sunt, adverso constringenda.

Igitur docet hic Salomon gubernatorem republicae debere imitari naucleum. *Primo*, sicut naucleus sedet ad gubernaculum, puta ad clavum navis, ut eum possidere videatur: ita gubernator republicae sedeat et possideat justitiam, ut eam teneat et cuique administret; haec enim est in republica id quod clavus in navi. Sicut enim clavus recta in portum dirigit navem, ita rectitudo justitiae dirigit rempublicam ad pacem et prosperitatem. Unde Sigismundus Imperator: «Velut is qui in puppi, inquit, sedens flectit gubernacula, simul navem ipsam flectit reflectitque: ita ad republicae clavum constitutus, eam regit dirigetque.» Cumque quispiam magistratibus praeferebat tribunos militum, exarscensens: «Tace, ait, o Thraso! nulla nobis milita foret opus, si suas quisque civitates et imperia juste recteque gubernaret.» Notum est illud: «Sat probe gubernatori clavum rectum sit tenet.»

Secundo, naucleus sedens ad clavum circumspicit totam navem, omnibusque et singulis tam personis quam rebus prospicit providetque: ita gubernator republicae omnia et singula in republica instruet et circumspiciat, tam bona quam mala et pericula, ne quid cum lateat, ut bona promoveat, mala avertat. Unde summa lex gubernatorum est: «posse somnum vincere.»

Tertio, naucleus multos habet nautas administratos, sibi subalternos et subservientes, ac maxime peritos sedulosque sibi seligit, quibus pro cuiusque talento injungit et partitur navigandi officia. Unde illud: «Optimos gubernatores jurant remigum manus. Idem faciat gubernator republicae ut incorruptus, sapienter et fortes delegat officiales, quibus eam curas et officia gubernandi partitur pro cuiusque aptitudine. «Navarchus, inquit Plutarchus in *Politico*, optimos quaerit nautas: ita princeps eos aeseat amicos, qui ad rempublicam administrandam sint idonei.» Atque haec est potissima ratio et modus bene gubernandi. Cum enim princeps solus per se non possit obire omnia republicae munia et officia, necessum est ut ea obeat per alios; quare delegat oportet viros fidos, strenuos, magni iudicii et spiritus. Quod ad ista neglectis consanguineos vel amicos minus ap-

tos, aut adolutores officis admoveat, illi vel exilabunt rempublicam, vel sua superbia, imprudentia, libidine enim perdit. Ita faciebat Mediolani S. Carolus Borromeus Archiepiscopus, ac proinde optime tantam rexit Ecclesiam. Ita faciebat Roma Gregorius XIII, qui quatuor viros integros spectatim prudentie, virtutis et zeli totius Ecclesia Romanæ regimini præfecit, inter eos operas et officia pro eisque talento paritiss, ac per eos tanta quanta legimus. Imo conspicimus, effectit. Ulinam omnes reges, principes, Pontifices et Prælati officiales graves fidosque, qui non sua, sed que boni sunt communis speclant, quærent! sane inveniunt; quos si adhiberent gubernaculis, et suæ conscientie, et Deo, et reipublicæ satisfacerent, optimeque eam regerent. Ita fecit Moses secutus consilium Iethro jussu Dei, *Exodi xviii, 24*, atque hac ratione tot miliones Judeorum adeo durorum et præfactorum, tanta facilitate et felicitate gubernavit. Scitum est illud: « Imperare vis secure? judices statue optimos. » Tales fere sunt qui magistratum detrectant. Quocirca Alexander Severus Imperator ambientes magistratu arcebat, dicens: « Invidi, non ambientes, in republica collocandi sunt. » Ita Lampridius in *Alexandro*. Nam « bene imperat, qui non libenter imperat. »

Quarto, naucerus maxime attendit navis clavo et velo: inde enim pendet tota navis directio et salus; clavum per se regit, velum per nautas, qui per nauticos funes velum ad ventum quemlibet continua translatione obvertunt, nunquam illud plane explicant, nunc contrahunt et sinunt, nunc plane stringunt et compleant. Ita gubernator reipublicæ ad clavum sedens sua circumspectione et vigilantia omnia dirigit, ac officiales jubet velum accommodare vento, id est, consilia modumque regendi, et officia sua obeundi, accommodare occasionem et tempori. Alia enim gubernatio instituta est tempore pacis, alia tempore belli, alia apud cives benevolos, alia apud malevolos, etc. Hinc navis passis velis sulcans mare, est quasi avis passis alis sulcans aera, et qua facilitate id facit avis, eadem facit et navis, si vela rite pandantur. Unde poete vocant « remigium alarum. » Talis plane, tamque facilis et felix est prudens gubernatio reipublicæ.

Quinto, naucerus eminus providet et prospicit venientes tempestates, piratas et fluctus, atque prudenter nunc se eis opponit, ac vi superat, nunc cedit et declinat. Idem facit gubernator reipublicæ. Tritum est illud: « Maxime ars gubernatoris tempestate cernitur; » et: « Regnare nescit, odia qui nimium timet. Peritus naucerus, etiam scisso velo navigat. »

Sexto, naucerus non suum, sed vectorum spectat commodum, ideoque navi dirigendæ incumbit. Idem facit rex, princeps, episcopus, etc., ut non suum, sed reipublicæ spectet bonum, ideoque ejus regimini totus invigilet, totumque se ejus sa-

luti devoteat. Nam, ut ait Damascenus in Historia Barlaam et Josaphat, cap. xxxvi: « Sicut in navigantibus quando nauta fallit, modicum vectoribus affert lesionem; quando vero gubernator, totius navis efficit ruinam: sic in republica si quis privatus delinquit, non tam populo quam sibi meti nocet; si vero rex, omnis operatur conversationis detrimentum. »

Septimo, naucerus licet non sequatur jussa, vel placita vectorum; scitum enim est illud: « Vectoribus, naucere, si pares, peris, » enique tamen pro sua capacitate respondet et satisfacit: « rector non sequatur regendorum cupiditates, sed tamen quemque pro sua indole et inclinatione gubernet, eique quoad potest se accommodet. Prudenter noster B. Franciscus Borgia: « Qui cæteris, ait, præesse volunt, non sua omnes, qui parent, regula metiri oportet; sed bonos milites imitari, qui pro fistule capti machinam bellicam sulphureo pulvere implent. » Ita Ribadeneira, lib. IV Vite ejus, cap. viii.

Hinc illud Timinii apud Nonium: « Sapientia naucerus navem torquet, non valentia. » Et illa vulgo celebrata: « Si diu imperare queris, leniter impera, amore, non metu. Quisquis imperat recenter, non bene imperat. Non regit navim magister vi mera, sed leni manu. Qui vult amari, languida regnet manu. Regendi inhaec est, quidquid excedit modum. Juvenem facilius quam seniore rexeris. » Hinc illud S. Pauli monitum ad *Timoth.* epist. I, cap. v, vers 4: « Seniores ne increpaveris, sed obsecra ut patrem; juvenes, ut fratres; anus, ut matres; juveneculas, ut sorores in omni castitate. »

Octavo, naucerus optimus est qui alteri perito prius servivit, ab eoque non timere regere didicit. Item qui navareho totius classis prompte obtemperat, ac seipsum flectere et regere novit. Sic prorsus se res habet in gubernatore reipublicæ vel Ecclesiæ. Nam, ut ait Gregorius in *Pastor*: « Ars artium est regimen animarum; » longo ergo usu et labore discatur oportet. Hinc illa regendi præcepta omnium ore vulgata: « Non potest bene imperare, qui male ante servit. Nescit imperare, qui imperium alterius ferre nequit. Tam malum est regnare multos, quam regnare neminem. Alios regit feliciter, qui ipse se regit. Sibi imperare maximum imperium omnium est. Qui se rexerit, totum orbem rexerit. Regere potest nemo, nisi qui potest regi. Regi potest nemo, nisi regere qui potest. Nemo fert se regi ab ullo, qui seipsum regere nequit. Qui modeste parat, dignus est qui aliquid imperet. Expertus utrumque regi quam regere mavult. Promptius pauca et parva, quam multa et magna regas. »

Nono, naucerus sepe in tempestate, ventis et procellis ad cælum et stellas, præsertim polares, respicit, ut discat ubi terrarum sit, ac iuxta eas cursum dirigit. Ita qui gubernat rempublicam vel Ecclesiam, crebro, præsertim in difficultatibus

Deum invocet, ab eoque consilium et auxilium ad bene regendum flagitet: « Nam omnium optime gubernat, cui gubernator est Deus. » Quin et Homerus censuit neminem recte gubernare nisi ex Deo; hinc et reges bonos vocat *θεοειδεις*, id est « Jove emulicos. » Quis ergo optime gubernet? Qui vim habet numinis. »

Quocirca symbolice Origenes in *Catena* hoc loco, per « gubernacula » accipit peculiarem Dei gubernationem: « Ilanc enim, ait, si sapiens semel nactus fuerit, nihil amplius grave patietur. Talis enim homo recta navigat ad Deum, tutoque ad voluntatis illius portum appellet. Qui autem ita comparatus non est, is utique naufragium patietur, aut circa spem, aut circa charitatem, aliamque virtutem, ut jure exclamet: Ad maris profunda deveni, tempestas demersit me. » *Psalm. lxxviii.*

6. ANIMADVERTIT PARABOLAM, ET INTERPRETATIONEM, VERBA SAPIENTUM ET ENIGMATA EORUM. — Explicat quod dixit versus præcedenti: « Audiens sapiens, sapientior erit; » quia scilicet hæcæ meæ sententias et dogmata audiendo, « animadverteret, » id est cognosceret, « parabolam, verba sapientium, » etc. Unde pro *animadverteret* hebraice est *לְרַבֵּן לְשׁוֹבֵן* *lshabin*, id est ad intelligendum « parabolam, » hebraice *mascal*, id est gravem et sapientem quamlibet sententiam, ut dixi versu 1; unde « parabolam » explicans subdit: « Verba sapientium, » et « interpretationem, » ut scilicet parabolas et verba tam mea quam aliorum sapientum, ac præsertim « enigmata, » scilicet et acute interpretari valeat. Nam sicut « parabolam » refert et explicat per « verba sapientum, » sic « interpretationem » refert et explicat maxime per « enigmata; » hæc enim quia involuta et obscura, acrem requirunt interpretandi vim. Unde Septuaginta pro *interpretationem* vertunt, *παρεσβη λόγων*, id est obscurum sermonem: hujus enim fit interpretatio: ea enim clarus sermo non indiget. Interpretatio ergo connotat et involvit obscurum sermonem. Hinc pro *interpretationem* hebraice est *מְלִיסָא* *melisa*, quod a *מֶלֶךְ* *malats* significante in *niphil* dulcescere, derivatur; quia sicut dulcis cibus, ut mel, ori suaviter sapit, sic menti sapit, dulcis et jucunda est *melisa*, id est interpretatio enigmati et rei obscuræ. Alii derivant a *לַיִל* *luts*, id est risit, derisit; unde aliqui vertunt *cavillos*, q. d. Sapiens adeo facile res obscuras interpretabitur, ut quasi ridens per lusum et jocum id faciat, utque proponens enigmata irrideat et deludat: *melisa* enim, id est interpretationem, ad enigmata pertinere patet ex illo *Habacuc* II, 6: « Numquid non omnes isti super eum parabolam sumunt, et loquelam enigmatum ejus? » Nam pro loquelam hebraice est *melisa*. *Melisa* ergo tam obscuram loquelam, ut vertunt Septuaginta et Noster Ibidem, unde et Symmachus vertit, *problema*, quam interpretationem ejus, uti Noster et Aquila vertunt hoc loco (unde Vatablus vertit, *eloquentiam*), significat. Hinc Heraclitus vocatus est *κατακλις*,

id est obscurus, tenebrosus, quod in dictis et scriptis suis affectare obscuritatem (1).

Vere S. Augustinus in *Psalm.* cv. concione 21 a Quod difficile queritur, ait, solet dulcius inveniri; nec putetis ista vobis obscuritate substracta, sed difficultate condita. » Ab obscuritate sententiæ ergo nascitur dulcedo interpretationis, cum mentis dentibus volvitur teriturque. Dulcius enim sapit, quod labore eum sale conditur; sub labore ergo et difficultate delitescunt deliciae, sicut diffracta nuce gustatur nuclei suavitas. Unde S. Hieronymus, epist. 13 ad *Paulinum*: « Totum, ait, quod legitimus in divinis libris, nitet quidem et fulget etiam in cortice, sed dulcius in medulla est. » Et S. Gregorius, homil. 6 in *Ezech.*: « Magna, ait, utilitas est ipsa obscuritas eloquiorum Dei, quia exercet sensum, ut fatigatione dilatetur, et exercitatus capiat, quod capere non potest otiosus. Habet adhuc quoque aliquid majus, quia S. Scripturæ intelligentia, si in cunctis esset aperta, vilesceret. In quibusdam locis obscurioribus tanto majore dulcedine inventa relictit, quanto majore labore fatigat animum quesita. » Porro prisci sapientes gaudebant enigmatibus, tum ut iis arcanam sapientiam velarent, tum ut suum acumen ostenderent, tum ut suorum ingenium exercerent.

Talia sunt illa Ausonii, pia æque ac gravia, et acuta præ cæteris:

Quænam summa boni? Mens que sibi conscia recti.

Id est, quid optimum? Animus bene sibi conscius.

Periculis homini quæ maxima? Solus homo alter.

Id est, homo homini lupus et dæmon.

Quis dives? Qui nil cupiat. Quis pauper? Avarus.

Dives est non qui multa habet, sed sorte sua contentus. Avarus omnis pauper, qui omnia quæ habet, non habet.

Que dos mat suis pulcherrima? Vita pudica.

Mulier, indotata etiam, satis dotata est, si casta est.

Que casta est? De qua mentiri fama veretur.

Casta sepe non est, de qua fama turpiter loquitur.

Quod prudentis opes? Cum possit, nolle nocere.

Proprium prudentis est, cum possit, nolle tamen ulcisci.

Quod stulti proprium? Non posse et velle nocere.

Malus, etiam cum non possit, optat tamen ledere.

(1) *Melisa*, a rad. *לַיִל*, que ostendente Schultensio, proprie *inflexit, intorsit, obliquavit*, significat, hic et *Habacuc* II, 6, de dictorio aculeato, seu aliqua *irruenti asperso*, intelligendum est.